

Fra natur til kultur – navneforskningens metodik

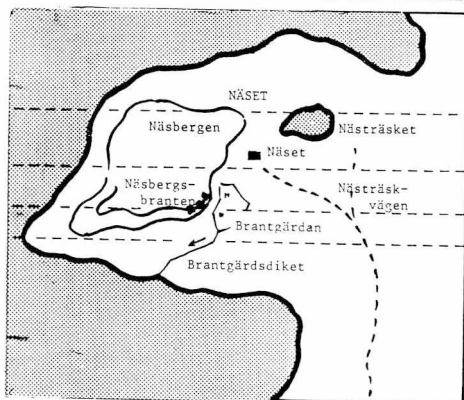
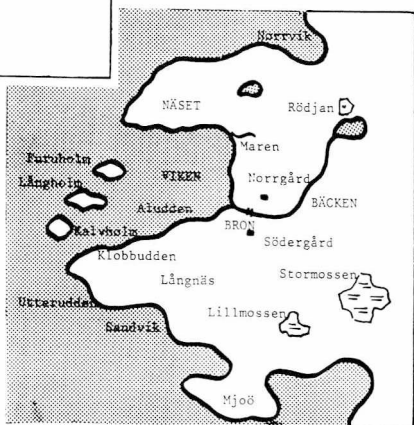
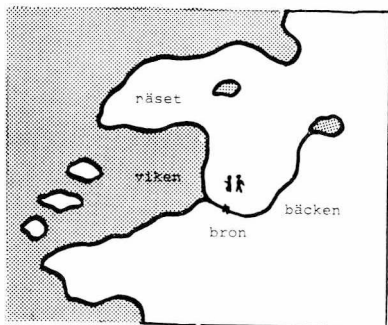
Af Bent Jørgensen

Enhver undersøgelse af kulturlandskabet vil før eller siden have behov for at inddrage stednavnematerialet. Både til konkrete undersøgelser inden for mindre områder og til mere oversigtlige formål for større områders vedkommende. Med det enkelte stednavn er traderet information fra det tidspunkt, hvor navnet blev givet. Det er navneforskningens opgave at forklare det sproglige indhold i navnene, at datere dem og iøvrigt sætte dem ind i sproglige og kulturelle sammenhænge. Navneforskningen har – som det vil være de fleste bekendt – især koncentreret sig om forståelsen af det sproglige indhold, men selv om dette i høj grad også har involveret interesse for dateringsspørgsmål, vil de fleste nok mene, at det er beskedne og højst omtrentlige resultater der er opnået på dette område. Noget kan man dog sige, men dateringsspørgsmålet venter på sit store sproglige gennembrud, og det venter næppe rundt om det næste hjørne.

Forvandlingen fra amorf natur til et stykke navngivet kultur kan i teorien beskrives på følgende måde:

en menneskelig	<i>aktivitet</i>	medfører	<i>lokalitetsfunktion</i>
som foranlediger	<i>observation</i>	der medfører	<i>lokalitetsbetydning</i>
som foranlediger	<i>omtale</i>	der medfører	<i>navnebehov</i>
som foranlediger	<i>navngivning</i>	der medfører	<i>navnekonvention</i>
som foranlediger	<i>navnebrug</i>	der medfører	<i>navnefunktion</i>

Denne model er hentet fra Kurt Zilliacus' *Onomastik* (Zilliacus 1975 p. 22) og et godt udtryk for, at finsk navneforskning i særlig grad har været på banen, når det gælder strukturteoretiske problemstillinger. Fra samme finske fremstilling stammer også de følgende modeller for udvikling af stednavneforrådet i et tænkt normallandskab.

Det ser meget tilforladeligt ud i al sin evolutionistiske enkelhed, men for en sikkerheds skyld prøver vi at konfrontere modellen med virkeligheden.

Enkeltgårde og enestegårde skulle efter modellen have et simpere system af underlagte mark- og naturnavne, en simpere mikrotoponymi, eller omvendt: man skulle kunne spore en stigende komplicationsgrad svarende til bebyggelsers øgede størrelse. I det følgende illustrerer tilfældigt valgte bebyggelser med gårdtal (omkring) 1, 5, 10, 20 gårde fra Nordsjælland og Nordvestfyn marknavnestoffets intensitet. Af hensyn til overskueligheden er der i de fleste tilfælde kun givet et tal for antallet af navngivne åse.

Tokkekøbgård, Blovstrød s., Lyng-Kronborg h.

MB 1682 – 1 gård

Nørre Wang

Wester Aas

Store bieris Agre

Kiettinge Wang

Parche Møges Agre

De Stackede Agre Slette

Kirche Stette Backen

Fire Kante Agre

Sandholmgård, Blovstrød s., Lyng-Kronborg h.

MB 1682 – 1 gård

Kollerøds wang

Wester Jndlucke

Søe Wangen

1 ås uden navn

Hullehøys wang

Vdj Hofpladzen

Kajerød, Birkerød s., Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 5 gårde

Bierchereds Wang

Lunnebacken

Langemoße Ager

Rue Aaßen

Hylle Ager

Schoninge Ageren

Kierchebachen

Martens ager

Sten Stette Agerne

Gydes Hauge

Stettebiere

Fugelsangs Vangen

Schoufgaar Agerne

Kallehafuen

Stor Sten Stycherne

Synder dams Aas

Baune Bachen

Holmen, Sterdz holmen

Bye Agerne

Port Agerne

Giereds Agerne

Knol Agerne

Bøsing Agerne

Pigernis Knol aas	Aalle Kier støcherne
Broe Bøys Agerne	Hierte Sorg Stycherne
Heslegiereds Agre	Birchemose Ager
Nørre Wang	Schadekiers Agerne
Holchestycherne	Hesle giers Ager
Port Agerne	Birchemose støcherne
Snoge holm	Bastue Huls Ager
Lund Ager	Roeslet bachen
Soe Kiers støcherne	Strae Agger
San støcherne	Sollebjerg Ager
Nelaus støcherne	Leerbacherne
Rennebiere Ager	Breinebachen
Heue Tjønns stocherne	Stenkolß bøge

Avderød, Karlebo s., Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 5 gårde
3 vange 36 navngivne åse

Niverød, Karlebo s., Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 5 gårde
3 vange 51 navngivne åse

Sjælsmark, Blovstrød s., Lyng-Kronborg h.

MB 1682 – 5 gårde
3 vange 22 navngivne åse

Birkerød, s. og by, Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 5 gårde
2 vange 21 navngivne åse

Blovstrød, s. og by, Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 10 gårde
3 vange 54 navngivne åse

Usserød, Hørsholm s., Lyng-Kronborg h.

MB 1682 – 10 gårde
3 vange 65 navngivne åse

Grønholt, s. og by, Lyng-Kronborg h. MB 1682 – 10 gårde
3 vange 52 navngivne åse

Søborg, s. og by, Holbo h. MB 1681 – 18 gårde
3 vange 103 navngivne åse

Valby, s. og by, Holbo h. MB 1682 – 18 gårde
3 vange 129 navngivne åse

Annisse, s. og by, Holbo h. MB 1682 – 18 gårde
3 vange 137 navngivne åse

Skaderød, Veflinge s., Skovby h. MB 1682 – 1 gård

Nye Lycke	Felles Lycke
Koehaffue Lycke	Sunder Lycke

Sværupgård, Vigerslev s., Skovby h. MB 1682 – 1 gård
 Høflings Lyche Mellum Marchen
 Høflings Banche Toffte Lychen
 Kallehafuen Toffte Aggerne
 Houmose eller Offuerste Lycke Hoffmoesen
 Maure Dellen Bremmis Maae
 Hundekiers Stycher Hiaarese
 Gyde Krogen
 Nye Lycke

Serup, Søndersø s., Skovby h. MB 1682 – 5 gårde
 Mellum Marck Mose March
 Toffte Deel Tofterne
 Bro Aggere Hør Hutter
 Broe Eng Gaadstes dild
 Blom Aggere Bre Kier
 Hafre Holm Hafre Holm
 Wed Schytte Lychen Moße Marchs EngHaffue
 Siø Marchen Lille Sterre Maal
 Siø agre Storre Sterre Maal
 Leragre Sne Maalingen
 Andekiers Agre
 Sandager
 Sten Hyterne

Kolshave, Guldbjerg s., Skovby h. MB 1682 – 5 gårde
 3 vange 21 navngivne åse
 Svenstrup, Sørslev s., Skovby h. MB 1682 – 5 gårde
 3 vange 23 navngivne åse
 Toderup, Sørslev s., Skovby h. MB 1682 – 5 gårde
 3 vange 14 navngivne åse
 Kusterslev, Sørslev s., Skovby h. MB 1682 – 11 gårde
 4 vange 47 navngivne åse
 Vedby, Søndersø s., Skovby h. MB 1682 – 11 gårde
 3 vange 55 navngivne åse
 Væde, Veflinge s., Skovby h. MB 1682 – 11 gårde
 4 vange 48 navngivne åse
 Bederslev, s. og by, Skam h. MB 1682 – 17 gårde
 3 vange 64 navngivne åse
 Skalbjerg, Vissenbjerg s., Odense h. MB 1682 – 18 gårde
 3 vange 54 navngivne åse

Skåstrup, Ore s., Skovby h. MB 1682 – 22 gårde
4 vange 70 navngivne åse

Som man ser af disse sammentællinger og prøver på navnestoffet, er der for så vidt god overensstemmelse med model-
lerne. Jeg bringer med vilje ikke prøver på navnestoffet i de
større byer, for selv om antallet af åse stiger og dermed også
antallet af navne og endda i tilknytning hertil antallet af
navngivne lokaliteter iøvrigt i bymarken (enge, moser, mader,
høje m.v.), kan man ikke tale om, at kompleksiteten i navne-
stoffet stiger tilsvarende.

Undersøgelsen, der naturligvis er utilladeligt selektiv, har
ikke gået efter de største landsbyer, men det vil dog være
rimeligt at nærme sig en forestilling om, hvor overgrænsen går
for, hvad der er praktisk håndterligt. Man må jo huske på, at
der her er tale om et navnestof, som udelukkende er mundtligt
overleveret. De få skriftlige nedslag (i markbogen 1681–83 og
ved udskiftningen omkring år 1800), der er skyld i, at vi idag
kender dette navnestof, har jo ikke spillet nogen rolle for den
lokale brug af navnene. Fra Sjælland kan opstilles følgende
liste, der baserer sig på matrikelkort fra Smørum og Sømme
herreder, ordnet efter faldende antal matrikelkortnavne (åse,
enge, moser osv.).

By	Antal navne på MK	Antal gårde 1688
Gundsømagle	209	34
Herringløse	150	24
Ledøje	135	22
Veddelev	131	17
Svogerslev	118	17
Glim	114	19
Ballerup	113	13
Tranegilde	112	8
Kirke Værløse	107	12
Bringe	106	6
Smørumovre	104	15

Der er et rimeligt samsvar mellem navnetal og gårdtal, og de
problemer der er knyttet til hvert af disse parametre (for
navnene: differentiering ved tilføjelse af adskillende led, navn-
givne hævder/forpløjninger; for gårdene: relatering til størrelse

og bonitet, underopdeling) virker ikke sammen. At gårdantallet ikke er en helt tosset målestok frem for areal/bonitet fremgår af, at selv større enkeltgårde og hovedgårde i almindelighed har beskedent udviklede marknavnekorpora. En undtagelse herfra danner dog sådanne som relativt sent (f.eks. i 16. eller 17. århundrede) har bemærget sig gammel landsbyfællesskabsjord, jfr. Jørgensen 1981. Det er mit indtryk – men undersøgelser på området er ikke foretaget – at vi med de godt 200 navne under Gundsømagle befinder os ved overgrænsen for, hvad et ejerlav kan rumme af navne. Eller menneskeligere udtrykt: hvad et landsbyfællesskab i praksis har kunnet overskue. Man kan jo til sammenligning afprøve, hvor mange gader rundt om sin bopæl, man kan nævne ved navn.

Hvis de mængdeoplysninger, som jeg hidtil har givet, vil kunne bibringe det indtryk, at der er en eenstregt forbindelse mellem det simple navnegods hos den lille enestegård og det komplekse mylder af navne i f.eks. Gundsømagle, dokumenterer det kun, at undersøgelsen som sagt er utiladelig selektiv. Der findes jo egne med en helt anden struktur af jordtilliggendet, og det har tydeligvis medført en helt anden opbygning af navnestoffet, som det fremgår af følgende eksempler fra Himmerland.

Tolstrup, Næsborg s., Slet h. MB 1683 – 20 gårde
Ens Høys Vangs aars gøde
Kornum Høys Vangs aars gøde
Nør langs Vangs aars gøde
Mellem Veiens Vangs aars gøde
Smach Vangs aars gøde
Grøns Høys Vangs aars gøde
Sund *march* Vangs aars gøde
Nørre Marchs aars gøde

Skivum, s. og by, Års h. MB 1683 – 23 gårde
Skial Høys uang   Skiers schiffte
Steen stue Vang   Nørre Vang
Marren Høys uang   Horßiig schiffte
Plandt dalß Vang   Vester Vang
Hødalß Vang   Krymantels schiffte

Næsborg, s. og by, Slet h. MB 1683 – 21 gårde

- 6 årsgøder, ialt 43 navne
 Ranum, s. og by, Slet h. MB 1683 – 21 gårde
 7 årsgøder, ialt 25 navne
 Skibsted, s. og by, Hellum h. MB 1683 – 22 gårde
 8 årsgøder, ialt 35 navne
 Gedsted, s. og by, Rinds h. MB 1683 – 22 gårde
 9 årsgøder, ialt 28 navne
 Sønderholm, s. og by, Hornum h. MB 1683 – 30 gårde
 7 årsgøder, ialt 49 navne

Mens vi kan betragte de sjællandske og fynske prøver, som jeg indledte med at omtale, som udtryk for navnekorpora, der viser maksimal udfyldning, kan vi indordne de himmerlandske prøver som udtryk for minimal udfyldning. Imellem disse yderpunkter befinder sig navnekorpora fra alle tænkelige former for brugssystemer i landsbyfællesskaber.

De ovenomtalte navnekorpora fremtræder som meget faste størrelser. Men det er naturligvis udtryk for en grov forenkling. I det omfang man kan følge dem – typisk fra markbogen 1681–83 og udskiftningsager omkring 1800 samt visse steder i 1500-tallet – kan de sammenlignes med levende samfund med både tilgang og afgang af individer. Jeg henviser til Chr. Lisse: Tradition og fornyelse i marknavne (Lisse 1960). Som bekendt ender det med disse samfunds næsten totale undergang.

At følge deres tilblivelse konkret er ikke muligt, men i enkelte tilfælde kan man dog nærme sig.

Da opmålingsholdet i 1683 var nået til Kåtrup i Asferg sogn i Nørhald herred, måtte de i markbogen notere, at »de to gårde har ti indtægter (dvs. marker) og ej ved navn er indført, såsom dertil ingen navne på indtægterne af de mænd som nylig er der bosat kan benævnes«. Markbogen ender med at omtale jorden på følgende måde:

Gaardager

- J Enghaufen
- Det Westerste fald vd med Heeden
- Ett Andet fald ved Pengs høj
- Fire blocher ved Rantrup march
- Nogle agre løber til Falddiget
- Threj Blocher Hoß Faaldiget

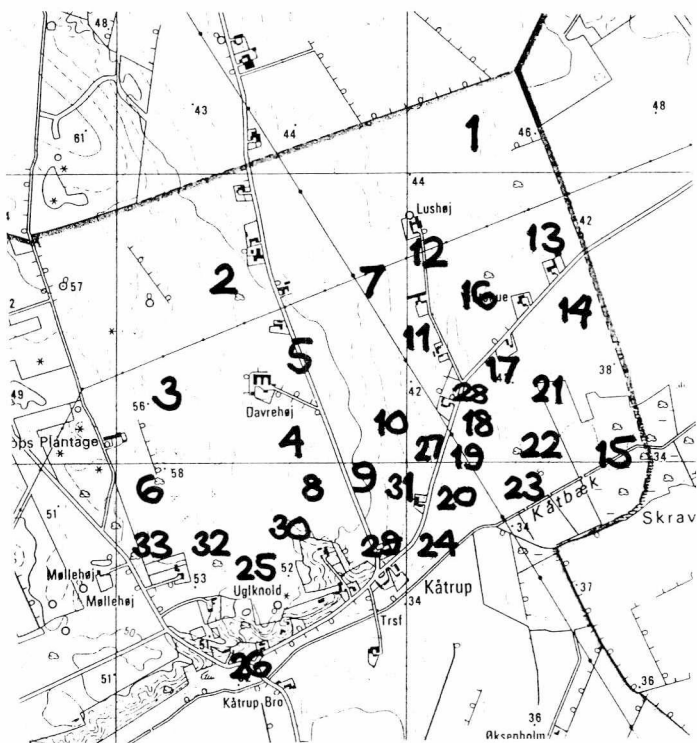
På den måde er der da kommet en smule hold på ejerlavet. Hvad der imidlertid i særlig grad tiltrækker sig opmærksomhed, er tilstanden knap hundrede år senere, da udskiftningskortet over Kåtrup blev tegnet i 1781.

MK 1781

1 Øster=Heede	17 Nordre Rend Agre
2 Blokkene ved True Vey	Opt 1955:
3 Daurehøys Agre oven	Rendeblokkerne
True Vey	18 Søndre Rend Blokke
4 Daurehøys Agre neden	19 Kiær Agre
True Vey	20 Sviin Blokke
Gst 1916, 1943, 1991:	21 Breed Eng Renden
Davrehøj	22 Knoll Eng
5 Østre Daurehøys Agre	23 Breed Eng
6 Hund Knols Blokke	24 Nordre Krins Eng
7 Lang Agre	25 Vester=Heede eller Jord
8 Faldet oven Byen	Bakket
9 Ladeknols Blokkene	26 Kiær
10 Faldet Sonden Tornene	
11 Pengshøys Agre	Optegnelse 1955:
12 Luushøys Agre	27 Spidsen
Gst 1878, 1916, 1943,	28 Rendeengen
1991: Lushøj	29 Enghaven
13 Told Agre	30 Fåredriften
14 Neden Told Agre	31 Foldblokkerne
Opt 1955: Tangager	32 Dalhøjen
15 Tollen	33 Dalheden
16 Knold Blokke	Gst 1878, 1916, 1943,
Opt 1955:	1991: Uglknold
Knoldblokkerne	

Som det ses har Kåtrup (i 1844 på 4 gårde) nu et marknavnesystem, og det adskiller sig ikke typologisk eller mængdemæssigt fra, hvad man i øvrigt finder i området. Når bortses måske fra de to højnavne Davrehøj og Lushøj samt det i 1683 nævnte Pengshøj, må vi regne med, at navnene er dannet mellem 1683 og 1781.

Helt tæt på navngivningsprocessen når det gælder marknavne kommer vi i den fynske hjulmager Hans Nielsens dagbog, ført 1813-33. Hans far flyttede i 1790'erne ud på gammel

overdrevsjord vest for Gerup. Det navnestof Hans Nielsen (født 1795) gengiver i sine ganske udførlige registreringer af årets markarbejder, må altså være dannet i hans egen levetid og rundt om ham selv. Det man kan iagttage i dagbogen kan bedst beskrives som marknavne under tilblivelse, men på forskellige stadier alt efter om man ser på begyndelsen eller slutningen af dagbogsperioden. Dagbogen er udgivet i 1989 af Lisbet Holtse.

Hans Nielsen, Gerup, Brahetrolleborg s., Sallinge h.
 Marknavne på egen jord
 De 15 første 1813–14

1. ind af Spisningskrogen

2. ude i Krogen uden for Porten
3. i den aarle Krog
4. ind af den aarle Krog
5. nede i den lille Krog
6. i Gaasekrogen
7. ned i Keilekrogen
8. et Stykke i Spisningskrogen
9. henne i Spisningskrogen
10. henne i Spisningskrogen
11. ind af Kjeilekrogen
12. ind af Gaasekrogen
13. ind af den næste Krog
14. henne i Leerkrogen
15. i den aarle Krog

De 15 sideste 1832–33

1. i Krogen ude for Porten
2. i den nordlige Spisningskrog
3. af den nordlige Spisningskrog
4. i krogen uden for Porten paa den østlige ende op til Veien som gaar ned til Kilden
5. i den østlige Ende af Krogen udenfor Porten op til Veien som gaar ned til Kilden
6. i Krogen bag Haugen
7. ud paa det 1ste og 3die Stykke i den aarle Krog
8. den Krog bag Haugen
9. i det 2det Stykke i den aarle Krog
10. i det sydvestlige hjørne af Krogen udenfor Porten, fra Veien til Kilden og til Veien til Knagelbjerg
11. i det 7de Stykke i den aarle Krog
12. i den sydlige Halvdeel af Krogen nordøst for Haugen
13. i det 3die Stykke i den aarle Krog
14. i det 1ste Stykke i den aarle Krog
15. i den nordlige Halvdeel af Krogen nordøst for Haugen

Navnene kendes ikke fra andre, senere kilder, og da de bliver til ved begyndelsen af en periode, som hastigt ender med, at brugen af marknavne næsten ophører, når de aldrig at blive konvention. Marknavnene i Hans Nielsens dagbog og i en

række andre bonde dagbøger er nærmere behandlet i Danske marknavne *live* (Jørgensen 1992).

Hidtil har jeg udelukkende opholdt mig ved navne på den dyrkede jord. De er jo udtryk for et meget landbrugsteknisk behov for opdeling af naturen, og det er selvsagt utilstrækkeligt, hvis man skal give et signalement af menneskets onomastiske bearbejdning af naturen. Det fremgår allerede indirekte af netop marknavnene, idet de selv i høj grad skatter til eksisterende naturnavne, se f.eks. Plandt dalß Vang, Langemoße Ager, Luushøys Agre i det ovenfor fremlagte materiale. Den eneste kvantitative undersøgelse på dette område viser, at mellem tofemtedel og trefemtedel af en række undersøgte byers marknavne indeholdt allerede eksisterende naturnavne (se G. Albøge et al. 1976 p. 20):

Det er næppe noget tilfælde, at vort ældst kendte navnestof vedrører naturlokaliteter som åer, søer, øer, næs, fjorde, bugter o.l. Altså meget basale og tit meget markante træk i omgivelserne, og normalt også af et omfang som gør det berettiget at regne med, at mange mennesker i et bestemt område har kendt disse lokaliteter og har haft behov for at omtale dem. Det er som bekendt det der skaber navne. De navne det her

Skema over de undersøgte dyrkningslokaliteter

Kategori 1. omfatter lokaliteter med sekundære navne (a. natur- og b. kulturnavne), 2. lokaliteter med primære navne og 3. ikke-navnebærende lokaliteter.

	TOTAL	?	1.	a.	b.	2	3
Gerlev	256	1	97 = 38 %	87	10	156 = 61 %	3 = 1 %
Kyndby	106	0	59 = 56 %	59	0	46 = 43 %	1 = 1 %
Sørbymagle	241	0	130 = 54 %	109	21	105 = 44 %	6 = 2 %
Errindlev	108	2	43 = 40 %	28	15	64 = 59 %	1 = 1 %
Ullerslev	94	3	55 = 59 %	52	3	35 = 37 %	4 = 4 %
Vindinge	263	7	162 = 62 %	149	13	98 = 37 %	3 = 1 %
Torslev	128	0	60 = 47 %	60	0	67 = 52 %	1 = 1 %
Haverslev	128	2	55 = 43 %	49	6	53 = 41 %	20 = 16 %

drejer sig om kan eksemplificeres således: Skjern (å), Gjavn (sø = Gentofte Sø), Als (ø), Franke (høj = Frankeklint), Vendel (fjord/farvand = del af Limfjorden).

Sådanne navnes høje alder fremgår dels af, at det indgående ordstof ofte er fælles for en række tilsvarende navne over hele det germanske sprogområde, dels af selve orddannelsesmåden. De er dannet ved afledning, det vil sige at der til en ordrod er føjet et element bestående af (evt.) kompositionsvokal + en eller et par konsonanter. I modsætning hertil står orddannelse ved sammensætning af to selvstændige ord. Denne måde at danne ord på er yngre end afledningsmetoden.

Vort navneforråd er, når man undersøger det nærmere, fyldt med sådanne gamle naturnavne. For sø- og ånavnenes vedkommende er de udgivet i en syvbindsmonografi inden for de seneste årtier. De øvrige navne må søges behandlet mere spredt. Det kræver lidt specielle anstrengelser at finde og erkende dette gamle navnestof. Ikke kun fordi det er gammelt, men også fordi de oprindelige navnebærere nu almindeligvis hedder noget andet. Faktisk er det kun vores øer, der i nogen udstrækning har bevaret det gamle navneforråd urørt (Mors, Als, Falster, Møn m.fl.). Søer, åer, næs, vige, fjorde osv. har i dag så godt som altid et sammensat navn, som ender på det nu kurante artsled. Altså f.eks. Skjern Å, Gentofte Sø, Trelldenæs, Mariager Fjord om henholdsvis en å, en sø, et næs og en fjord. Somme tider indgår det oprindelige naturnavn i det nuværende, f.eks. Frankeklit, Trelldenæs, men oftere kan det være navnet på en bebyggelse ved disse gamle naturlokaliteter, som har lagt navn til disse (Skjern Å, Harrestrup Å, Gentofte Sø osv.). Og ikke så sjældent foreligger der den spidsfindige situation, at det bebyggelsesnavn, som kommer til at indgå i navnet på naturlokaliteten, i sig selv er overtaget fra denne. Skjern Å's oprindelige navn er Skjern, men det er IKKE ånavnet som får tilføjet et å. Derimod er ånavnet på et tidspunkt blevet direkte overført til en bebyggelse i nærheden, og efter denne har åen så på et tidspunkt fået navn. Udredningen af disse forhold skyldes Vibeke Dalberg 1985 og 1991.

Den strukturændring som sker for de gamle danske naturnavne har næppe noget med forholdet til naturen at gøre. Det ville nemlig implicere, at danskernes naturopfattelse for vel ca. 1000 år siden var anderledes end den man havde i vores nabolande, hvor navne af den gamle type i stort tal oprethol-

des (Vänern, Glommen, Weser, Tyne, Amstel). Det der skete må derimod karakteriseres som et sprogligt sammenbrud, på linie med så mange andre udfald af bestemte paradigmer. Men det er på den anden side nok en overvejelse værd, om ændringen ikke efterfølgende har en virkning på opfattelsen af naturen. Signalerer mon ikke for en svensker f.eks. Lagan, Nissan, Siljan, Vänern osv. et indtryk af ælde og (måske tabt) vigtighed, som ikke tilsvarende indgives en dansker, der hører om Skjern Å, Nørreå, Arresø og Søborg Sø. En sprogpsykolog kunne muligvis nå resultater på dette område.

Der er et andet forhold – for så vidt også af spekulativ art – som må berøres i forbindelse med de gamle naturnavne, nemlig dette: De mennesker, som for minimum et til to tusind år siden udmøntede og vedligeholdt alle disse gamle naturnavne, har vel også omgivet sig med en række bebyggelsesnavne. Bebyggelser (bopladser/landsbyer) har de jo i al fald haft. Hvad det var for navne er det svært at give et klart signalement af. Den overvejende del af danske bebyggelsesnavne er dannet ved sammensætning, og selv om nogle af dem givetvis går langt tilbage i tiden (-lev-navnene sikkert til midten af 1. årtusinde), tilhører de som sagt typologisk set en yngre periode end de afledte naturnavne.

Skal vi et øjeblik spekulere os frem til, hvad disse gamle jernalderbebyggelser – vi åbner med vilje ikke perspektivet længere bagud end højst nødvendigt – så kan have haft for navne, synes der at være følgende muligheder:

- a. ord der betyder en eller anden form for bebyggelse
- b. afledninger angivende (anvendt om) bebyggelser
- c. naturnavne (allerede tidligt) overført til indtilliggende bebyggelser
- d. indbyggernavne anvendt om bebyggelse + revir.

Af a) er der ikke tydelige spor. En række usammensatte Torp, Torup tilhører efter størrelse og beliggenhed at dømme torpnavnenes yngste periode, og navnetypen som sådan er også først vikingetidig. Et enkelt middelalderligt runebeleg *karti* »gård«, der er blevet identificeret med Gågerup, Ørsted s., Bågh. (DS 14 p. 302), kunne være eksempel på a). Afledninger som nævnt under b) kan ikke dokumenteres, og mulige eksempler på c) vil ikke kunne eftervises. Mulighed d) har været dis-

kuteret for en række -inge-navnes vedkommende, fordi de på vestgermansk område kendes anvendt på denne måde (Hastings = Hæstas folk). I nordisk anser man -inge-navnene for i almindelighed at være konkrete dannelser (Ståhle 1946), men en del af disse kan meget vel være dannet til indbyggerbetegnelser (eller -navne).

Disse refleksioner gør os ikke meget klogere på, hvad vore forfædre før de sammensatte navnes tid kaldte deres bebyggelser, og det betyder, at vi end ikke kan være sikre på, at de kaldte dem noget. Det er en mulighed, som vi på baggrund af hele den kendte, skriftligt belagte udvikling har umådelig svært ved at forestille os. At ideen dog er overvejelse værd, kunne man gerne se et indicium for i den omstændighed, at en meget stor del af det vi betragter som gode, gamle, sammensatte bebyggelsesnavne ikke etymologisk røber noget om bebyggelse. Det gælder navnene på *-løse* »lysning«, *-lev* »levning, arvegods« (note 1), *-rud/rød* »rydning« (note 1), *-tved* »rydning« (note 1), og det gælder den omstændighed, at mange store (og som man derfor må antage: gamle) bebyggelser ved historisk tids begyndelse bar sammensatte naturnavne, jfr. sognebyer som Brønshøj, Horslunde eller Vissenbjerg.

Naturen står i centrum, når vi betragter vores ældste navneskat, men navngivningen er ikke blind eller tilfældig, og hver gang vi finder et stednavn i naturen, må vi huske, at det er givet af et menneske til brug i den menneskelige interaktion, og at det pågældende stykke natur dermed er indtaget under begrebet kultur.

Note

1. »Arvegodset« behøver naturligvis ikke være bebygget, og »rydningen« behøver ikke være foretaget med henblik på bebyggelse. Om det sidste spørgsmål jfr. Kousgård Sørensen 1984, der anser nogle marknavne på -rød i Lyng-Kronborg herred for vidnesbyrd om forsvundne og i øvrigt ukendte bebyggelser. For navne, hvor forleddet er et personnavn eller en personbetegnelse, kan denne mulighed begrundes navnetypologisk, men for andre mark- og naturnavne på -rød vil en sådan tolkning i visse dele af Nordsjælland føre til antagelsen af et uholdbart stort antal forsvundne, hypotetiske bebyggelser.

Litteratur

- G. Albøge et al. 1976 = Lokaltet och namn. Hvilke lokaliteter får navn?, i: Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. NORNA-rapporter 10. Uppsala 1976 p. 13–25.
- Dalberg 1985 = Vibeke Dalberg: Gudenå-typen versus Gern Å-typen. Til spørgsmålet om epexege i danske naturnavne, i: Stednavne i brug. Kbh. 1985 p. 64–75.
- Dalberg 1991 = Vibeke Dalberg: Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavnedannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer. Kbh. 1991.
- DS = Danmarks Stednavne 1 ff. Kbh. 1922 ff.
- Holtse, Lisbet (udg.): En fynsk hjulmagers dagbog. Odense 1989.
- Jørgensen 1981 = Bent Jørgensen: Field-names on demesne land, i: Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape. Collected Papers. Denmark session 1979. Cph. 1981 p. 123–128.
- Jørgensen 1992 = Bent Jørgensen: Danske marknavne *live*, i: Studier i nordisk filologi. Helsingfors 1992.
- Kousgård Sørensen 1984 = John Kousgård Sørensen: Navn og bebyggelse, om -rød i Nordsjælland, i: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNA-rapporter 26. Uppsala 1984 p. 215–228.
- Lisse 1960 = Chr. Lisse: Tradition og fornyelse i marknavne, i: Ti Afhandlinger. Kbh. 1960 p. 96–124.
- Ståhle 1946 = C. I. Ståhle: Studier över de svenska ortnamnen på -inge. Lund 1946.
- Zilliacus 1975 = Kurt Zilliacus: Onomastik. Främst om struktur- och funktionsanalys och olika aspekter vid ortnamnsforskning. Helsingfors 1975.